

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2016

CİLT:6 SAYI:11-12

ISSN: 2146-5207

DÜZENİN YABANCILAŞMASI VE GÜNDELİK YAŞAM FRAGMANLARI: BÖNLÜĞÜN ÖNGÖRÜŞLERİ VE SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE

Ertan EĞRİBEL

Özet: Çeşitli dergi ve kitaplarda sürekli verilen hazır kalıplar ve öneriler, kendiliğindenliği, bağlılığı, tutkuyu, samimiyeti ve masumiyeti ortadan kaldıran kişisel çözümler için reçeteler halindedir. Sahte gerçeklik, gerçeğin yerini aldıkça içinden çıkılmaz bir döngü içinde sıradan, kaba bir kendini ifade etme, tekrar ve teslimiyete dönüşmektedir. Bönlük, kendiliğinden ortaya çıkmaz, ancak çok büyük kesimlerin durumunu ve konumunu yavaş yavaş gösteren bir durumdur. Mevcut Batı dünya düzeni mutlaklaştıkça ve kendini pekiştirdikçe eskimekte ve topluma yabancılaştırarak toplumu da çürütmektedir. Bu çalışmada, bönlüğün sosyolojisi ve ön izlemeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bönlük, Düzen, Yabancılaşma.

THE ALIENATION OF THE ORDER AND THE FRAGMENTS OF EVERYDAY LIFE: ON THE SOCIOLOGY AND PREVIEWS OF THE IDIOCY

Ertan EĞRİBEL

Abstract: The ready-made patterns and suggestions given constantly in various magazines and books are in the form of recipes for personal solutions that eliminate spontaneity, attachment, passion, sincerity and innocence. As the pseudo-reality replaces the truth, it turns into an ordinary, vulgar self-indication, repetition and surrender in an impenetrable circle. Idiocy does not appear spontaneously, but it is a situation that gradually indicates the state and position of very large segments. As the current Western world order becomes absolute and reinforces itself, it becomes outdated, and by alienating it from society, it also refutes society. In this study, on the sociology and previews of the idiocy will be emphasized.

Keywords: Idiocy, Order, Alienation.

DÜZENİN YABANCILAŞMASI VE GÜNDELİK YAŞAM FRAGMANLARI: BÖNLÜĞÜN ÖNGÖRÜNÜŞLERİ VE SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE

Ertan Eğribel

Son haftalarda sınıfa gülümseyerek merhabalar deyip oturduğumda, bir öğrencim her seferinde, “hocam, mutlu musunuz?” diye soruyor.¹ Soru daha sınıfa girer girmez zamansız, bağlamsız, düz bir biçimde sorulmasına rağmen anlık bir sivrilik, densizlik veya kabalık gibi görünmüyor. Kimse soruya ve tekrarlanmasına da şaşırıyor. Samimi, kendisine ve herkese dair bir soru olduğunu biliyorum. Soruyu soran öğrencim sosyal biri değil, hatta sınıftaki tek erkek öğrenci olduğu için sıkıntılı bir durumda. Ders 4. sınıf dersi. Son ders yılı. Sanırım 2. sınıfta yine bir soru sormuştu. Gergindi, verdiğim cevap belki hoşuna da gitmemişti. Yeni sorularla sürdürmüştü, ancak sonunda ikna olmuş veya yasak savma kabilinden bir cevap vermek, uzlaşmak yerine ısrarla anlattığım konuyu savunmamı, bağlılığımı sevmişti. Sonrasında da bütün seçmeli derslerimi almış, derslere de devam etmişti. Şimdi “mutlu musunuz?” sorusuna verdiğim dolaylı/kaçamak cevap onu tatmin etmiyordu. Zor soru, öyle bir cümlelik bir cevap vermek eksik kalır diyordum, ama sorunun kişisel olmadığını bildiğim için “aslında yaptığım bütün dersler bu sorduğun soruya cevap verme çabasıdır” dememi önemseddiğini, dersleri bu yönde dinlediğini seziyordum. Muhafazakarlıktan kaynaklanan mahcup, ama seçimleri belli, katı, otoriter tavırlı erkek öğrencinin, bu özelliklerine karşıt bir biçimde muzip bir ifadeyle sorduğu sorunun son dönemde dünyada ve Türkiye’de öne çıkan, renkli, atak, konuşkan, kararlı, pratik kız öğrencilerden gelmemesi de ilginçti. Belki de onlar bu sorunun cevabını çözmüşlerdi. Geçersiz, gereksiz bir soruydu. Önemseseler de soruda ısrar etmenin “çağın ruhuna” uygun olmadığını kendi pratik deneyimleri içinde doğrulayıp uyum göstermeye çalışıyorlardı. Sorunlardan en çok kendileri etkilendiği için bu konuda onlardan yeni ilişki ve çözümler beklemek mümkündü, ama zaman gerekiyordu.

¹ 2016 Yaz Dönemi.

Gerçekte “mutlu musunuz?” (aslında “umutlu musunuz?” sorusunun doğrudan bir biçimi) sorusu, soru olmaktan çok bir şüpheyi, belirsizliği, yabancılaşmayı, riski, eylemsizliği, tek başınalığı, bağlanamamayı, geleceksizliği, yalnızlığı, güvensizliği, yorgunluğu, kendiliğindenliği, pek çok olumsuzluğu paylaşma ve doğrulama isteğiydi. Böyle teslimiyet, zaaf, eksiklik belirtisi olan bir durumu paylaşmak zordu. Soruya cevap vermek kadar vermemek de, bu zaafı, çaresizliği, eksikliği paylaşmak olacaktı. Sonuçta Türkiye’de ve dünyada kitapçı vitrinlerinin “çok satanlar” listesinde yer alan kitapların büyük çoğunluğu bu tür hazır kalıp ve formülleri satıyorlardı. Her yeni kitap yeni bir kitabın vitrinde boy göstermesini de engellemiyordu. “Mutluluk” başlangıçtan bu yana Doğu’da da, Batı’da da felsefenin, dinin, siyasetin temel konulardan biriydi. Bu konuda belli bir birikim de vardır. Geleneksel Doğu uygarlıklarında, Çin, Hindistan ve Yakın Doğu uygarlıklarında bunun gündelik yaşamı da kapsayan, saç kesiminden cinselliğe kadar ayrıntılı belli kurallarını belirten, halkın okuduğu el kitapları biçiminde örneklerini göstermek zor değildir. Amaç çözüme/düzene katılmak, uyum ve ortaklık sağlamaktır. İslam hilafetleri de askeri-siyasi temsil yerine toplumun temsilini üstlendiğinde aynı yönde çeşitli kitapların hazırlanması işine koşulmuştur. İlmihal kitapları herhalde bunun bir uzantısı olarak hala önemseniyor. Geçmişte siyasetin dışında, toplum yaşamı içinde dinin kendine bir yaşam alanı açılması siyasetin tartışılmazlığını sağlamak için öne çıkarılmıştır. Osmanlı’da da bu yönde girişimler söz konusudur. Osmanlı Doğu ve Batı uygarlıkları ile ilişkilidir ama bağlı olduğu cephe ile özdeşleşmekten kaçınmıştır. İmparatorluğun başkenti İstanbul sadece Müslümanları değil bütün dinleri, etnik grupları kapsayan “Dersaadet” (mutluluk kapısı) olarak tanımlanıyordu.² Batılılaşma siyasetinin dünya görüşü düzeyinde temellenmemesi nedeniyle son dönem yapılan siyasi seçim de gündelik yaşam düzeyinde doğrulanmaya çalışılmıştır. Bugün mutluluk (aşktan çalışma hayatına kadar toplumsallaşmayı belirtecek biçimde) soru konusudur.³ Çeşitli dergi ve kitaplarda sürekli olarak verilen hazır kalıplar, öneriler kendiliğindenliği, bağlanmayı, tutkuyu, samimiyeti ve masumiyeti ortadan kaldıran kişisel çözüm reçeteleri biçimindedir. Kişisel

² İstanbul “dersaadet” artık eski Sadri Alışık’ın siyah-beyaz filmlerinde yitip giden bir mutluluk nostalgisinin başrol oyuncusu gibidir. “Ah Güzel İstanbul.” Eskiye takılıp kalma değil ama değişimi sorunların çözümünü yönünde savunmak kaçınılmazdır.

³ Tarihin başlangıcından bu yana insani temel bir sorun olarak anlaşılan mutluluk arayışının tüketilmesi, gerçeklik alanından uzaklaşması, bölünüşün ifadesine dönüşmesi artık yadırganmıyor.

gelişim kitapları bu yönelişin yığınsallaştığını ama toplumdan ve siyasetten koptuğunu gösterir. Giderek gündelik yaşam içinde yapılan seçimler, siyasetin dışında, herkesin daha başlangıçta bildiği, uyulması gerekmeyen, faillerin karşılıklı olarak rıza gösterdiği, sahte bir dekora ve fiillere dönüşüyor. Sahte gerçeklik, kalıp-formüller gerçeğin yerine geçtikçe insani hiçbir şeyi belirtmeyen, sıradan, kaba bir bölüğe, dışına çıkılması mümkün olmayan bir çember içinde tekrara ve teslimiyete dönüşüyor. Gerçekte olan-bitenin dışında kalma ve müdahale edememekten, gerçeği tanımlayamamaktan kaynaklanan bir kendiliğindenlik ve teslimiyet söz konusudur. Siyasetin ve toplumsal yaşamın tiyatroya sahte / sahne görünümü bu nedendir.⁴ Acılara, sorunlara ortak olmaktan kaçan, bunun hatırlatılmasına bile tahammülü olmayan kişilerin acil bir ihtiyaç gibi aldığı bu kitapların kişisel gelişim / başarı ve mutluluk kitapları olarak adlandırılması boşuna değildir. Bu yönde yayınların yaygınlaşması yeni dönemin ve yeni bir bakış açısının ifadesidir. Bunun için önce geçmişin unutulması, bütünü parçalanması ve geçersiz hale gelmesi, toplumun kendi örgütlenmesi içinde sorunlarının çözümünde etkili olacağı görüşü üzerinde kuşkunun ortaya çıkması, bu çerçevenin dışına çıkma yönünde ortak çabadan, aşamadan vazgeçilmesi gerekir. Bunun ilk belirtisi verili çerçeve içinde gündelik, pratik yaşamın, anlık ilişkilerin ortaya çıkmasıdır. Bölük kendiliğinden ortaya çıkmadığı gibi giderek çok geniş kesimlerin halini ve konumunu belirten bir durumdur. Mevcut Batı dünya düzeni mutlaklaştıkça, kendini pekiştirdikçe köhneleşiyor, topluma yabancılaşarak toplumu da çürütüyor. Gelecek beklentisine, bilince ve aşamaya, sıçramaya karşıt bir konuma geliyor. Düzenin yabancılaşmasından / mutlaklaşmasından veya çıkışsızlıktan kaynaklanan bir dizi özellik (en başta tarihin "öznesini" yitirmesi) anti-kimlik belirtisi olarak bölük durumunu oluşturuyor. Devlete / topluma, düzene, çalışmaya, aşka, siyasete, çeşitli kurumlara karşı güvensizlik, gündelik yaşamda değersizleşme, hiçbir sabitin olmaması, bütünsel bakış açısının yitirilmesi, yönsüzlük, çözümlenme, acizlik, içe kapanma, antici-bireycilik biçimindedir. Bu özellikleri daha da çoğaltmak mümkündür. Geleceğe karşı kuşku, umutsuzluk, gerçeğin belirsizleşmesi, iğreti ilişki ve isyanlar, kendiliğendencilik, teslimiyet, kişisel çözüm arayışlarının getirdiği itişme, kabalık, şiddet, değersizleşme ve uyanıklık artık doğal insanlık halidir.

Geleneksel toplum düşüncesinin, dünya görüşünün ve yaşam tarzının birçok konusu gibi mutluluk da modern insan ve toplum bilimlerinin ko-

⁴ Gündelik yaşama ilişkin yaygın kuramların kaynağı.

nusu haline geldikten sonra yeni bir bağlama göre dönüşürken geleneksel dünya görüşünden ve yaşam tarzından kopuşa rağmen belirsizlik bırakmamıştır. Geniş toplum kesimlerinin kendi yaşamları ve sorunları üzerinde etkili olmaya başlaması konuyu felsefi, dini bir tartışma olmaktan çıkarırken, toplum ve tarih yasalarını bilmenin ve geleceği yönlendirmenin, planlamanın verdiği güvenle, genel bir mutluluktan söz etmek, başkalarının sorunlarına, yoksunluklarına ilgi göstermek, bunun ortadan kalkması için belli ilkelere, değerlere, geleceğe birlikte sahip çıkmaktan geçen somut, koşulları değiştirmeye dayalı siyasi bir bakış açısı ve tutumu da zorunlu kılıyordu. Bir anlamda herkes dünyadaki bütün acılardan veya mutluluktan hem sorumlu, hem de ortaktı. Kendiliğindenlik, teslimiyet ile sorunlar üzerinde etkili olma çabası birbirlerine karşıt olduğu için mutluluğu kendi başına bağımsız bir konu olarak ele almak artık felsefe düzeyinde bile mümkün değildi. Mutluluğu sağlamak, ortak olmak ancak dolaylı olarak başka sorunlar üzerinde etkili olmaktan geçtiği için toplum bilimleri (geçmişte Doğu ve Batı felsefesinin en önemli konularından biri olan) mutluluk konusu üzerinde doğrudan durmadılar. Tam tersine sorunlar ve çelişkiler ve bu çelişkilerin aşılmasının yolunu pratikte somut, kavramsal düzeyde soyut tarihi ve toplumsal değişme anlayışı içinde formüle ettiler. Toplum bu anlamda bilimin ve sorunların çözümü için dayanılması gereken gücü belirtiyordu. Önce bu ortadan kalktı. Sorunlar üzerinde toplum düzeyinde etkili olmaktan, çözüm arayışından vazgeçilmesiyle bu anlamda çeşitli kesimlerin dayanışması, kişilerin toplumla kaynaşarak mutlu olma imkanı belirsizleşti.

Günümüz verili dünya düzeni genelleşmiş olmasına karşılık, tarihte ilk defa, ilişkilere egemen olan taraf olduğu gibi karşıt tarafı da kapsayacak biçimde insana yabancılaşmış durumda. Düzene ortak olmak, toplumsal ilişkiler içinde düzeni etkilemek, geliştirmek mümkün olmuyor. Verili dünya düzeni kendisini belli bir dünya görüşü, tutarlılık, değerler biçiminde yaygınlaştırmak yerine tam tersine bütün bunlara karşıtlık içinde tanımlıyor. Geçmiş, gelecek belirsizleşmiş, işe yarar olmaktan çıkmış olduğu için insanlar ancak anlık ilişkiler içinde varlık belirtebiliyorlar. Düzenin yabancılaşması ve çözümün mutlaklaşmasıyla zaman ve mekan düzeyinde bulunan konular, tutumlar değersizleştiriyor. Bönlüğün bir hal/durum olması bununla ilişkilidir. Aslın/gerçeğin, ilişkinin yerini kurgunun, dekorun alması daha başlangıçta kimi zaman çocuksu bir saflıkla, kimi zaman umursamazca kendiliğindenci bir kabullenişin, teslimiyetin ve otoritenin belirtisi. Bu açıdan “iyimser bönlük” ile “kötümser bönlük” arasında da bir fark yok. Türkiye’de bönlük ile eşanlamlı anti-kahramanlığı belirten “hödük”, “entel”,

“mal”, “zonta”, “angut”, “terso”, “maganda” gibi terimlerin gündelik yaşam içinden çıkarak çeşitli çizgi roman karikatür ve bantlarının, giderek sinemanın temel tipi olması rastlantı değil. Zübük daha erken bir dönemde bu tipin siyasette etkili olan biçimi. Bönlüğün getirdiği saflık ile işbitirici kurnazlık/uyanıklık birbirinin yerini kolaylıkla almaktadır. Mizah zekice kullanıldığında köhnemiş, çürümüş gündelik ilişkilere karşı keskin ve alaycı bir saldırıya dönüşebiliyor.

Verili düzenin yerleşik, sahte değer ve kurumlarına karşı gündelik yaşam düzeyinde ilk eleştiriler mizah dergileri aracılığıyla. Bunun çizgili biçimini (en doğrudan, özet olarak belli bilgileri aktarma, oluşturma olarak) Osmanlı Meşrutiyet dönemine veya 1950 sonrası değişim-dönüşüm dönemlerine götürmek mümkün. Ancak bu dönemler esas anlatım biçimi ve eleştiri siyasete yöneliktir. Mizah biraz da otorite ve baskıdan kaçmanın bir yoluydu. Buna karşılık son dönemde bu eleştiri giderek siyasete yönelik olmaktan çıkarak, toplumun kendisine, toplumun kendi ilişkilerine, insanlık durumuna yönelik olarak öne çıktı. Türkiye’de 1970’li yıllarda başlangıçta *Gırgır* dergisinde Oğuz Aral’ın “Utanmaz Adam”, “Avanak Avni”, Ergin Ergönültaş’ın “Zalim Şevki ve Kelek Osman”, “En Kahraman Rıdvan” gibi bön-kahramanlar yeni anti-kahraman tipin ilk örnekleri olarak öncelikle gençlik içinde sevildi. Aynı dönemde Türk sinemasında da seks filmleri furyasındaki “Her Yol Helal Zimbala Bilal”, “Canavar Cafer”, “Parçala Behçet”, “Sütçü” gibi tek boyutlu, bön, anti-kahramanlar bu “uyumsuz-uyumlu” durumun kalıcı olduğunu gösterdi. Ancak henüz toplumun büyük bir kesimi daha adil, geniş, özgür bir dünyaya ve geleceğe inandığı için bu anti-kahraman, bön tipler marj-dışı bir durumu, verili düzene uyumsuzluğu (“mallık”) belirtiyordu. Verili düzenin sahte değerlerine ve kurumlarına karşı sahte bir eleştiri ve ortaklık taşıyorlardı. Bönlüğün marj-dışı olmaktan çıkması gelecek beklentisi ve amacının toplum düzeyinde ortadan kalkmasıyla. Televizyonda “Ali Uyanık”, “Boş Gezenin Boş Kalfası” tiplerini Tarkan, Karaoğlan, Malkoçoğlu gibi “milli kahramanlara” karşıt yeni anti-kahramanlarımız oldu. Daha doğru bir deyişle birini abartınca diğeri ortaya çıkıyordu. Recep İvedik ve Cem Yılmaz’ın saf ve kurnaz çeşitli karikatürleşmiş karakterleri bu tiplerin ve durumun sürekliliğini, belli bir dönemle ve kesimle sınırlı kalmadığını gösterdi. Elbette bu ilişkilerin esas kaynağı ve dayanağı verili dünya düzeninin yabancılaştırmasıdır. Verili ilişkilere uyum göstermeye çalıştıkça ama bütünüyle özdeşleşmeden dışında kaldıkça temelde ilişkilerin yönü değişmediğinden

“uyumsuz bir uyum” ortaya çıkıyordu. Batı’da da benzer bir durum vardır.⁵ Bönlük toplumun değil ama kişilerin bir özelliği olarak toplumsallaşmadan bir sapmayı, verili düzene katılma isteğine rağmen ortaklık sağlanamadığında düzene karşı antici, sahte bir eleştiriye, karşı çıkışa dönüşüyor. Zekice kullanıldığında köhnemiş, çürümüş gündelik yaşam eleştirisine, verili ilişkilere karşı keskin ve alaycı bir saldırıyı belirtiyor. Bönlüğe dayalı durum komedisi türünün bu kadar çok sevilmesinin bir nedeni budur. Televizyonda efsane olan karikatürleşmiş yeni kahramanlar, Seinfeld, Married with Children, Yes Minister, Mavi Ay, Scrubs, How I Met Your Mother, Two and a Half Man, The Simpsons gibi bazı diziler verili kurumlara ve yerleşik ilişki ve değerlere karşı çıkışsızlıktan kaynaklanan bir durum komedisi/bönlük biçimi olarak genelleşecektir.⁶ Herkes saçma ama gerçek, içselleşmiş bir teslimiyet içindedir. Türkiye’de bugün bütün eğlence programları, yarışmalar, gündüz kuşakları, spor programları, hatta haberler bu “türün” içinde görülebilir. Esas kaygı duyulması gereken budur. Her seferinde verili çerçeve içinde açmazının tekrarlanması, kendiliğindencilik ve teslimiyetçilik gibi özelliklerin toplumca benimsenmesiyle mümkündür.

Bönlük geçmiş deneyimleri, değerleri, formları işe yaramaz hale getirip bozduğu gibi bir yönüyle de “kaybedilmiş saflık/çocukluk, “altın çağ özlemi”ni de belirtiyor. Bireyin toplum içindeki ilişkileriyle belirlenen bönlük hali sadece bir sıfat değil, fiilleriyle de ilişkili. İçinde bulunduğu koşulları, konumu, tavrı, keyfiyeti belirttiği için bireysel düzeyde genel bir tip haline gelebiliyor. Verili düzenin oluşturduğu çerçeve içinde, bu çerçevenin dışına çıkamamaktan kaynaklanan uyumsuz “sersem” bir hale geliş ile “budalalık” ve “saflık” arasında bir uyum söz konusudur. Türkiye’de “en yerli” sitkom olan “Bir Demet Tiyatro”nun (1995-2006) serüveni bu yöndedir. Bir Demet Tiyatro, Mükremin Çıtır kadar öne çıkan diğer karakterleri, kardeşi Lütfiye, yakın arkadaşı Tirbüşon, zengin kız Asuman, lümpen, kadın düşkünü Saldıray Abi, şantöz Züleyha, oduncu kocası Numan’dan nefret eden fantezi dünyası zengin Feriştah Yenge,⁷ mafyavari karakterler Eyvah Necdet, sosya-

⁵ Sanat-edebiyatta “varoluşçuluk”. Yaşam tarzı ve müzik olarak Punk akımı başlangıçta bir tepki olarak tanımlanırken düzenin marjını oluşturmuştur. Toplum düzeyinde verili düzene karşı direncin ortadan kalkması, gelecek beklentisinin dumuru kişisel bönlük halini doğallastırdı.

⁶ Çoğu ABD yapımı olan bu diziler Türkiye’de de altyazılı olarak yayımlandı.

⁷ Bir Demet Tiyatro’nun bütün anti-kahraman tipleri kendi başına önemlidir. Bunlardan Feriştah Yenge ve fantezileri oyun içinde bönlüğün zirvesi olarak ayrı bir bölüm olarak da değerlendirilebilir. Feriştah Yenge’nin verili düzenin yerleşik, sahte değer ve kurumlarına karşı pervasız

list işçi Spartaküs Vedat, adamları Midyat ve Seyfo, yönetici Suavi Bey, anne Telviye Çıtır, Baba Burhan Çıtır, Laz Bakkal, Çırac Tombalak, çapkın-mutsuz Mücver Abla, emlakçı Turgut, saf öğrenci Kudret, düzenbaz Zabıta İrfan, zübük Fadıl Fadılhoğlu, görünmez Cumhuriyet Abi, Çaycı Çırağı Niksar vd. ile Türk televizyon dünyasının en önemli dizilerinden biridir. Artık toplumsal yaşamın ve ilişkilerin bütünü gerçekliğini yitirmiş, yeni bir gerçeklik içinde etkisini hissettirmektedir.⁸ Bir anlamda hemen aynı dönemde yayınlanan Sıdka gibi yitip giden geçmişin Türk sineması ve verili gündelik yaşamın özeti ve parodisidir. 2000’li yılların çerçevesi içinde artık eski kaldığı için yayından kalkar. Artık mahalle ve delikanlılık değeri/hali ve tipleri, saflığı kalmamıştır. Çocuğunun hastalığı için gerekli parayı bulmak için patronunun verdiği parayı bir gecelik ilişki için kabul eden, bu parayı kadını denemek için teklif eden patronun birbirlerine aşık olması (!) gibi bir konuyu komedi olarak değil dram gibi ele alan Binbir Gece gibi diziler başlamıştır. Yeni ilişkilerin ve seçkin kurumların, tiplerin absürt çerçevesini Avrupa Yakası, Yalan Dünya gibi iki dizi temsil edecektir. Bu dizileri de giderek sürdürmenin mümkün olmaması artık daha geniş ve anlık ilişki kurulan sosyal medyanın ve katılımcıların rol üstlenmesiyledir.

Bönlük tek bir hal için değildir. Çeşitli olayları kapsayan bütünlüğü olmasaydı bu adlandırma da ortaya çıkmazdı. Bu açıdan sersemce/edilgen

bir kayıtsızlık ve ironi taşıyan fantezileri “delikanlı” Mükremin Çıtır üzerindedir. Sonradan kitap olarak da yayınlanan bu fantezilerden birini paylaşalım. Efrika Fantezisi: “Kocamla Efrika’ya ilk gidişimizdi. Efrika’nın ormanlarına balta girişinin 10. yılı kutlamaları şenliklerine katılmıştık. Dünyanın dört bir yanından gelen odun camiası oradaydı. Kalabalık bir siyah insan topluluğu dans ediyordu. Sonradan kabile reisinin oğlu olduğunu öğrendiğim Mükremin isimli edele sahibi genç hemen dikkatimi çekti. Ben de onun dikkatini celp etmiş olacağım ki göz işaretiyle beni hemen ormanın kuytu bir köşesine çağırdı. O sırada kocam, oduncularla yıldı ortalama kaç ton odun kıymık olmak şeklinde zayi oluyor konulu bir toplantıya katılmıştı. Mükremin isimli yerli genç beni bir ağacın dibine doğru çektiğinde heyecandan titriyordum. Vücutlarımız Efrika sıcaklığını kışkıracak şekilde elev elev yanıyordu. Mükremin bana kendi dilinde abuk subuk şeyler söylüyordu. Yerli ve siyah genç Mükremin’in edeleli kolları, sanki edele mülkün temelidir der gibiydi. Bu vaziyetimiz ebediyete kadar sürsün sürsün sürsündü.” Yılmaz Erdoğan, *Friştah’ın Fantezileri*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2004.

⁸ Artık her şey mizahın konusudur. “Kimse bilmez Feriştah neler çekiyor. Dışı seni yakar ama içimdeki bronz gerçeği hiç kimse bilemez. Allah seni inandırсын, tam 12 yıldır evliyiz ama Numanla cinsel hayatımızı küçük bir kağıda yazabilirim, hem de tüm detaylarıyla birlikte. Hoş, pek detaya girdiğimiz de yok ya. Numan benim eşim olur ama piştideki eşim olsaydı daha heyecan verici bir birliktelik olurdu. Hesap et artık! Senin anlayacağın gencecik bir beden ve sınırsız bir hayalgücü bu kıymık kıymık odunların arasında kaybolup gidiyor. Aslında Numan’ı seviyorum. Ama bir kediyi veya bir balık çeşidini sevdiğim kadar. Bir lüfer nasıl bağır bağır bağırılmazsa, Numan’dan da bazı konularda bir şey beklemek yanlış olur.”

bönlük ile uyanık/kurnazca, pervasız bönlük arasında bir fark yoktur, kolayca birbirine dönüşmektedirler. Bu belirsizlikte fail yoktur. Herkesin herkese karşı olduğu bir dünyada gündelik yaşamda saçma ve ironiyi ortaya çıkaran da bu durumdur. Bunun Türkiye’de ifade edilmesinin (sosyolojinin konusu olmadan) ilk örnekleri çizgi-roman dergilerindedir. Birini hatırlatalım. Ergin Ergönültaş’ın kenarda yaşayan ve birbirlerine benzeyen “gariban hikayelerinde” katil ile kurbanın aynılaştığı absürt durumu yansıtan meşhur bir çizgi-roman diyalogu vardır. İki izbandut gibi adam taksicinin boğazına bıçağı dayayıp para ister, taksici hasılatı vermesine rağmen bıçaklı adam taksicinin boğazını keser, ancak tam giderken taksicinin eliyle boğazını tutup yaşamaya çalıştığını görürler. Kendi aralarında “oğlum ölmemiş bu adam” diye konuşup, “gözüm dur iyice keseyim, bak daha çok acı çekersin” diye taksiciye yardım etmeye çalışırken taksici de “yok abi, iyi böyle, sağolasın, ben idare ederim abi” absürd diyalogu sürdürülür. Gariban, iyi niyetli “katiller” ve gariban, iyi niyetli “kurban” garip bir diyalog içindedir, bir taraf “oğlum manyaklaşma, keseyim bitsin” diye boğazını kestikleri adamı ikna etmeye çalışırken diğeri de onları iyiniyetle ikna etmeye çalışıyor. Çizgi romanda giderek saçmaya dönüşen iyilik ile kötülük, şiddet ve mazlumluk belirsizleşiyor. Gerçekte hiçbir şeyi ifade etmeyen ama insani gibi görünen karşılıklı anlayış ve diyalog, işlerin ters gitmesi, işine bağlılık ve sorumluluk ironiyi ve bönlüğü oluşturuyor. Farkında olmak ama dışına çıkamamanın verdiği saflık, kolayca aldatma, aldatılabilme, kayıtsız teslimiyet, kabalık, basitlik, anlık ilişkiler içinde vaziyeti kurtarma hali ve zorunluluğuna dönüşüyor. Belirsizlik ve tehditlerle dolu saçma dünyada bönlük her türlü gerçeğe ve bilince karşı safça veya kurnazca bir kayıtsızlık ve kopma biçimidir.⁹ Türkiye’de Cem Yılmaz’ın yaptığı işlerde de bu çerçeve geçerlidir. Gerçekten zekicedir ve çerçeve farklı açılara konarak sürdürülebilir bir biçimdir, ama absürd, saçma, debelenme, kabullenme söz konusu olduğu için izleyici sonrasında hiçbir şey hatırlamaz. Koşullar ve içerik, konum ve tavır aynı kalır. Ortam ve içinde bulunulan konumdan kaynaklanan gündelik yaşamın saçmalığı giderek olayların en doğrudan, basit anlatımı olan ironiye ve argoya dönüşerek kendini tüketir. Gerçekte ortada bir diyalog ve içerik yoktur, sadece açmazın getirdiği durum içinde debelenme ve bönlük vardır. Bu “durum”dan kaynaklanan çıkışsızlık ve kaos sonrasında aksiyon filmlerinden korkuya ve bi-

⁹ Amerikan sinemasında, özellikle Quentin Tarantino’nun yönetmenliğini yaptığı pek çok filmde, bu yönde kurgu ile absürd-ironik gerçeklik filmin kendisini oluşturur.

lim-kurguya kadar çeşitli türler içinde yaygınlaştı. Marj-dışı olmaktan çıktı. Durumun garipliği/bönlük absürd boyutlarında, tam da gündelik yaşamın içinde ortaya çıkar. Bu komedisi olan durum kimi zaman “öküzlük/mallık” ile ifade edilir. “Hayvan hastanesi açılışında kurban kesmek” gibi ironik işler doğallaşır, ilişkiler kendi kendini tahrip eder.

Düzenin yabancılaşması ve yıkıcı hale gelmesi elbette bize özgü bir durum değil. Verili dünya düzeni yabancılaşırken, ilişkileri tahrip ederken bize özgü belli özellikler alıyor. Bu dünyanın esas temsili karakterleri, anti-kahramanları dışardadır. Aynı çizgide uyum kurma çabası bize özgü çarpıklıkların belirgin bir biçimde görünmesine neden oluyor. 1990’lı yılların hemen başında yaygınlaşan öznesini ve nesnesini yitiren, yabancılaşan dünyada bu durumun zirvesinin Forest Gump filmi olduğunu söyleyebiliriz. Tarih artık kendini oluşturan güçleri ve kahramanlarını kaybediyor. Forrest Gump filminde sistemi, olup biteni sorgulamayan, ama protest kız arkadaşı sürekli başarısız olurken, kendisi hep başarılı olan bön, anti-kahramanın (aslında bu ABD’dir) gözünden çeşitli saçma, zorunlu dönemlerden geçerek ABD’nin dünya liderliğine şahitlik etmesi (Amerikan rüyası) anlatılır. Filmin kahramanı Forrest Gump inanç, dürüstlük, ahlak, aşk, dostluk, sadakat, mertlik, cesaret, sevgi, saygı, görev, başarı, annelik, babalık, çalışma, zenginlik, irade, siyaset, ölüm, yaşam, mutluluk gibi insan yaşamını zenginleştiren bütün değer ve kavramlar karşısında kayıtsız, bön kaldığı için başarılıdır, ama bu başarı aynı zamanda dramını oluşturur. Çeşitli toplumsal değerleri temsil eden toplumsal bir yaşam, ortaklık kurabilecek hiç kimse kalmamıştır, yalnızdır. “Tüy” hafifliğindedir. Jenny’ye duyduğu tutkulu aşk, yitip gidene özlem duymaktan, hiçbir şeye bağlanamamaktan öteye bir anlam taşımaz. Forrest Gump’un serüveni içinde ABD’nin amaç koymadan, kimseyi önemsemeyen, insani olan her şeye karşıt bir biçimde kendi başarısının peşinden koşarak dünya liderliğini ele aldığı bu süreci izlerken, sinema tarihinin zirvesi denecek ölçüde mükemmel anlatımına, diyaloglarına, kurguya, oyunculuğuna, müziğine kapılarak, çocukça saflaşarak, kaybettiklerine özlem duyan seyircidir. Belki de filmin sonu bu yüzden herkesi etkilemektedir. Batı insanı bu saçma, kaos, hiçlik, yıkım içinde debelenmeyi bırakmış, verili olanı benimsemiştir. Bu nedenle saflık, samimiyet gibi aldatıcı bir görünüm vardır. Buna karşılık Türkiye’de verili duruma tam bir uyum/kaynaşma olmadığı için çıkış söz konusu olmadan çözüm arayışının yozlaşması, kişisel yırtma, debelenme, kurnazlık, itişme, tiyatro görüntüsü hakim olacaktır.

Günümüzde mutluluk uzak. Çok uzak. Hatta menzil dışı. Bu nedenle geçmişin mutluluk literatürü, duyguları, bilgisi, değerleri de önemli olmaktan

çıkmuş bir durumda. Nazım Hikmet'in "Sen mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin?" dizesi gerçekte cevap gerektirmeyen, cevabı herkesçe bilinen bir soruydu. Bir tutumu, çabayı paylaşmaya çağırıyordu. Geçmişten gelen bir sürece, arayış ve amaca ortak olmaktan başka bir şey değildi.¹⁰ Karşılığı çeşitli kuramsal kitaplarda bilimsel düzeyde olduğu gibi yine şiirde de cevabı net bir biçimde verilmişti. "Gülmek, bir halk gülüyorsa gülmektir",¹¹ "mutluluk, bir halk mutluyrsa mutluluktur." Bir bağlanma, bir gelecek umudu, bunun kavgası, umudu anlamlıydı. Buna göre herkesin konumu ve tavrı açıktı. Mutluluğun temsilinde, sürekliliğinde, oluşturulmasında, aktarılmasında, bunun hangi güce ve değerlere bağlanarak sağlanacağı konusunun (mutluluk/aşk ahlakının) cevabı vardı. Siyasi, tarihi, hukuki, gündelik, sanatsal çeşitli düzeylerde bunun bilinci ve görünüşleri, yolu konusunda tartışma olsa bile kendisi, varlığı üzerinde bir şüphe yoktu. Bugün ise Nazım Hikmet'in dizesi kayıtsızlıktan kaynaklanan bir ironiye, bölünüşün ifadesine dönüşmüş durumda. Son dönemde her soruna, verilen her cevaba, her tavra, şaşırmadan, tepki duymadan, anlamadan, sorgulamadan, kendiliğindenci-teslimiyete veya teslimiyetçi-asabiyete tevekkülle "eyvallah" diyen geniş bir kesim var. "Eyvallah" sözü siyasi yalpezenin hangi tarafında olursa olsun kişisel düzeyde itilmişliğin, dışlanmışlığın bir ifadesi. Bölünüşün ahlakı yoktur. Eyvallah deyimi önce verili düzen karşısında kendini marj-dışı hisseden, düzen ile ortaklık kuramayan ve bunu sinik, antici bir biçimde gündelik yaşam içinde benimseyen bir kesim içinde yaygınlaşarak giderek liberal-muhafazakar kesimler içinde de geniş ölçüde kendine yer buldu. Artık bir konuda, bir tavırda ısrarın, doğrudan kendini ifade etmenin, hatta ilişkinin çok fazla değeri kalmamıştı. Her şeye eyvallah demek (geçmişte hiçbir şeye "eyvallahı

¹⁰ "Dörtlü gelip Uzak Asya'dan / Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan / bu memleket, bizim... Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür / ve bir orman gibi kardeşçesine, / bu hasret bizim." Nazım Hikmet.

¹¹ Bu dize Edip Cansever'in bir şiirindedir. Hiç te kahramanlık / barikat şiirleri gibi değildir. Tam tersine yitip gidene ve bağlanmaya ağıt gibidir. Uzun bir şiirdir. "Mendilimde Kan İzleri". Bir kısmını verelim. "... Ah güzel Ahmet abim benim / İnsan yaşadığı yere benzer / O yerin suyuna, toprağına benzer / Suyunda yüzen balığına / Toprağını iten çiçeğine / Dağlarının, tepelerinin dumanlı eğilimine / Konyanın beyaz / Antebnin kırmızı düzlüğüne benzer... Minibüslerine, gecekondularına / Hasretine, yalanına benzer / Anısı işsizliktir / Acısı bilincidir / Bıçağı gözyaşlarıdır kurumakta olan / Gülemiyorsun ya, gülmek / Bir halk gülüyorsa gülmektir... Ah güzel Ahmet abim benim / Gördün mü bak / Dağılmış pazar yerlerine benziyor şimdi istasyonlar / Ve dağılmış pazar yerlerine memleket / Gelmiyor içimden hüznellenmek bile / Gelse de / Öyle sürekli değil / Bir caz müziği gibi gelip geçiyor hüznün / O kadar çabuk / O kadar kısa / İşte o kadar."

olmamak"la övünülürken) verili düzenin mutlaklığı içinde bir tür bön kalmayı seçmek veya bölüğü yaşam tarzı olarak benimsemek haline gelmiş bir durumda.¹² Gerçekte boyun eğmenin ve yıkımın ötesine giden bir kayıtsızlık söz konusudur.

Bu yazıyı yazarken İstanbul'da gündelik yaşamın merkezlerinden Taksim'de terörist bir saldırıda bomba patladığı haberiyle sarsıldım.¹³ Taksim gibi bir yerde bomba patlatıp sıradan insanlar öldürüldüğünde ilk tepki ve duygunuz ortadan kalktıktan sonra taziyeler, teröre lanet konuşmaları, yabancı ülke liderlerinden gelen kınama ve destek mesajlarının sahteliği karşısında tek yapacağınız içe kapanmak oluyor. Evin önünden geçen arabaların korna seslerini teröre bir tepki sanıp gelin-damadı evlenme törenine götürülen azgın, şamatacı araba kafilesi olduğunu gördüğünüzde hayal kırıklığına uğruyorsunuz. Her zaman kalabalık olan Beşiktaş'ta evinizin bulunduğu ana cadde Cumartesi günü sessizleşiyor. Taksim görüntüleri de öyle. Boş alanlar, cadde-ler. İstiklal Caddesi kapalı. Müdavimleri yok. Ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi gündelik yaşam devam edecek. Resmi ve resmi olmayan her düzeyde bölük geçerli. Taksim'de bomba patladığında on dört milyonluk İstanbul'da en az iki milyon İstanbullunun Taksim'e çıkması, tepki göstermesi gerekirken, sosyal medya gevezeliği içinde bölüğü paylaşmak olağan görünüyor. Ankara'da bombanın patlamasından sonra canlı yayın yapan televizyon spikerinin arkasında elinde telefonla arkadaşlarına canlı yayında olduğunu söyleyen, kameraya el sallayan normal vatandaşın bölüğünü hep birlikte yaşıyoruz. Belki o canlı yayını izleyen ve kendisine el sallayan kişiye bakan başka ülkelerden yabancı izleyiciler de bize el sallıyordu. Hep birlikte bölüşüyoruz. Görünür olmanın anlamı değişmiş. Bunun çarpıcı bir örneği var. Beyaz Show adlı televizyon programında canlı yayında şehir merkezinde oturan izleyicilerin ışıkları açıp-kapatarak kendilerini diğer izleyicilere göstermesi isteniyor. İnsanlar bu çağrıya uyarak televizyonda birbirlerini selamlıyor. Saçma ama

¹² Bunun günümüzde iletişim biçimlerine olan etkisi yeni iletişim araçlarında (sosyal medyada) bütün yönleriyle görülebilir. Artık yazmak, duyguları paylaşmak yerine "beğenme" sayısı önemlidir. Bir tür dilsiz, duygusuz, ifadesiz, basit "işaret diline" dönülmüştür. Kitle iletişiminde televizyondan fotoğrafa kadar görselliğin belirleyici hale gelmesi, soyut düşünceden, kavramlardan, bütünsellikten kopmanın, çaba gerektirmeyen yüzeyselliğin, tasvirin (zihinsel bölüğün) öne çıkmasıdır. İnsanların artık "yazıyla/kitaplarla arası yok"! Konuşmayla, paylaşmayla da arası yok!

¹³ Gün ve ayı belirtmemişim. Artık İstanbul'da terör o kadar olağanlaştı ki tarihler de anlamsızlaşıyor. Normal-normal olmayan giderek şiddete dayalı yaşam tarzının bir parçasına dönüşüyor. Siyaset de bunun bir parçası.

gerçek bir durum var. Sahte bir diyalog ve sahte bir ilişki ve duyarlılık. Bir dünya kadar insan nasıl “saçmaladı”! Bu soru gerçek sorudur. İstatistiki bir cevabı da yoktur. Tarihin “özne”si olan geniş toplum kesimleri (değişim değeri olan) “nesne”ye dönüşürken, sadece verili otoriteye ve dünya düzenine ortak olduğunda ve onun izin verdiği kadar “görünür” hale geliyor.

Tekrar öğrencinin sorusuna gelelim. “Mutlu musunuz/umutlu musunuz?” Hiç mi umut yok? Aslında “rahatsız” olmak bir veridir. Çelişkinin kendisidir. Çeşitli yazılarımızda hep “uygarlık krizinden” söz ettik, bunu kurumsal bir düzeye sınırlamamak gerekir. Bön, anti-kahraman kendini her türlü değerden, zorunluluktan, koşullardan, kurallardan, diyalogdan, kurumlardan bağımsızlaşmanın getirdiği keyfi bir serbestlik, hesapsızlık, özgürlük, azgınlık içindedir. Kurulu düzen içindeki legaliteyi, ilkeleri, kuralları, düzeni de önemsemez. Hesap vermeye gerek duymaz. Kurumsal ilişkilerde de bu geçerlidir. Akademik/kurumsal bölünük de bunun bir parçasıdır. Siyasetle ilişkisi olduğunda durum daha vahimdir. Bölünük verili koşul ve ilişkiler içinde ortaya çıktığı için bir değişim, aşama istemez. Tutucudur. Ama aynı zamanda ilkesizdir. İlkesiz-tutucudur! Çürüyen düzenin içinde, düzenin yarattığı bir parazit olduğu için hem tutucu, hem ilkesiz olmak çelişki oluşturmaz. Bir görüşe, topluma adanma, tutarlılık, bağlılık, ortaklık söz konusu değildir. Abartı esastır. Bön, her şeyi keyfi biçimde, esası olmadan düzenlemek ister. Gündelik yaşam içinde “normalliğe” yer yoktur. Onun yakınlığı ve içtenliği hesaplı yağmacılığını ve yönsüzlüğünü örtmek içindir. Ancak abartılı bilgiçlik ve azgınlığın, reddetmenin, anticiliğin kendisinden bir düzen çıkmaz. Bölünüğünü yüzüne vurduğunuzda hırçınlaşır, daha çok otoriterleşir. Yalanı sürekli hale getirmek, sürekli aldanmak, aldatmak mümkün olmadığından ilişki sürdürülemez. Artık eşit düzeyde, çıkarsız, hesapsız karşılıklı diyalog ve dostluk kuramazsınız. Bölünleşme ve anti-kahraman hem kurumların temsil yeteneğini yitirmesinden kaynaklanır, hem de kurumları daha çok işlemez hale getirerek ve yerini sağlamlaştırarak keyfi-mutlak otorite haline gelir. Esas çatışma, ayrışma, itişme bundan sonradır. Buradan herkesin herkese karşı olduğu bir iç savaşın çıkması sürpriz olmaz. Dünya yeni kahramanlarını, dayanaklarını arıyor. Bu artık sadece uygarlık sorunu değil, insanlık sorunudur. İnsandan umut kesilmez.¹⁴ İnsan tükenmez. Son insana kadar!

¹⁴ Dinlerin de en güçlü yanı budur. Her din ümitsizliği mahkum etmiştir. Bununla ilgili pek çok ayet insanı umutsuzluğa sürükleyen, sıkıntı, üzüntü, korku ve gelecek kaygısından uzak tutan imanı öne çıkarır ve sonsuz cenneti müjdelir. Ama aynı zamanda işler kötü gittiğinde ve umut kesildiğinde “kıyamete iman” da esastır.